

վայրն ուր ծնունց շարժումը նշանակուած ե Պարսից կրակատունն եւ Հայոց եկեղեցին, ամենեւին տեղ չյատկացնելով քաղաքական դաւրեւոր նկատումներին, որ Պարսիկներն ու Հայերն ունէին գարեբից ի վեր: "Եղբ", այդ մասի մէջ պատմում ե շարժման բուն կրօնական պատկերն եւ ծնունդը: Այնուհետեւ Գ. Գ. եւ Ե. յեղանակներն ("սնունդն եւ գործքն,") պատմում են շարժման աղբիւրը, Հայոց միաբանական ուխտն եւ եկեղեցականների գործունէութիւնը. այդ մասի մէջ ե նաեւ "Պարսաւը", որով ներքողելն առաւել նշանաւոր օրինակելի են համակրելն ե պատկերացրած: Զ. յեղանակն "ընդդիմանալն" Հայոց պատերազմաւ թագաւորի Պարսից ("Բաղդատութիւն") ներկայացնում ե Հայոց եւ Պարսից երկու միջակից օյտերն եւ հանդիպակաց ե դնում նոցա իրենց քանակով, որակով, յօրինմամբ ե ոգեւորութեան աղբիւրով: Բաղդատութեան աւելի յարմար օրինակ չէ կարելի որոնել քան Զ. յեղանակի վերջին տողերը, ուր Հայոց եւ Պարսից կրօնական անհամեմատ տարբեր Միհրնիստի մօտանալութեան նիւթ ե ներկայացրած, որ խուսափելով երկարելուց մենք չենք ընդօրինակում այստեղ: Ի վերջոյ Ե. յեղանակի մէջ պատմուած ե կռիւ անմիջական հետեւանքը, ուր Վասակի զատապարտութեան նկարագրով Հայոց շարժումը դադարած ե ցուցած. յառաջարկել մէջ խոստացեալ վերջին յեղանակն ե այդ, որ եւ իւր բովանդակութեամբ համաձայնում ե ներքողի վերջին մասին "կատարում", այդ կատարումը դնելուց յետոյ յեղանակը վերջանում ե այս. խաբէրում. "Գրեցաւ իշխատակարարն այս վասն նորա, առ ի կշտամբումն յանդիմանութեան մեղաց նորա, զի ամենայն որ զայս լուեալ գիտացէ, նշովս ի հետ արկցէ եւ մի լեցի ցանկացող գործող նորա":

Թէ երբ ե գրուած այս նշանաւոր ներքողը, որ վիպականական ոգով եւ գեղարուեստական յօրինմամբ այնքան յարողութիւն ե ունեցել,

եւս միակ անգամն ե, որ եղիշէի յեղանակների ընթերցանութեան միջոցն մարդ ընդհատուած ե զգում Հայաստան ի հարկն էլ յեղանակը: Առաջին եւթին յեղանակներն այնքան անկասկածի զգաւոր ունին հանդիպման տեղերում, որ բոլորը մի ընտով կարգացում են մինչեւ վերջ. նոցանց իւրաքանչիւրն ունի իւր յատուկ նշանակութիւնն ամբողջութեան համար եւ այդ պատճառով արդի յեղանակներից որեւէ մէկը չուրս հանելով, մենք թուալարած իր լինելը ամբողջից բխող ապարտութիւնը. այդ բոլոր առանձնայատկութիւնները գեղարուեստորէն ասեղեքագործած բոլոր ներքողները մէջ նկատելի են, իբրեւ հակադրական արեւմտի անպայման պահանջները:

Ինչ առիթով ե գրուած եւ վանական որ դպրոցում — այդ հարցերը յետաձգում ենք մի ուրիշ առիթի: ԳՐ. ԶԵՐ-ՊՇՆՈՍՆԵՆ

ՎԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԹԻՅԱ ԳՈՎՏ. ՆԵՇՆՊԵՏ ԲԵՐԻՍԵՆՆԵՆ

(Հարստ-Գրիգոր)

Սահմանագրութեան հիմնական սկզբունքները բոլորովին անխախտ պահուած, փորձառութեան ցուցուցած կարգ մը սրբագրութիւններով վերստին շարագրուած կանոնագիրք մըն էր այն, շատ քիչ տարբեր արդէն եղածէն. բայց հիւսնայն էր, անոր ճեղքեկագիրքը Ռուսինեան ինքն էր խմբագրած եւ որուն սա հետեւեալ մասը կաւրեւոր կը համարիմ գրել հաս, իբր անկողն յայտարարութիւն Ռուսինեանի ազգասիրական վառ զգացումներուն:

"Վերաբնիւ Գանձախօս" իւր արտաստութեանց ընթացքին մէջ չէր կրնար իրեն ուրիշ յեղանակ ընտրել, եթէ ոչ ընդհանրական ամենայն զաւայտ այն տեղեկութեան սկզբունքը՝ իտաւածի առ զգրի, ընդ որ յեղեալ են Սահմանագրութեան պատմանդանը, չէր կրնար ուրիշ առաւել նոր բանել իրեն եթէ ոչ այն ոգին որ ի սկզբանէ մինչեւ ցարդ տիրած ե ու կը տիրէ մեր ազգային աստիճանագրութեան մէջ՝ որ երեւոյթանալուն գրութեան ոգին ե, որ հաստատութիւն կը հաստատեն ամեն ազգայնացի մէջ, եւ օրինաւորութիւն կը պատահիր ազգային ամեն անդրաւորութեանց մէջ:

Ինչ ե օրինաւորութիւնը, եթէ ոչ հաստատուած առնված ու ազատագրեալ բացայայտման կարելիք բազմութեան, այսինքն մեծագոյն մասին: Այս կարելիք կրնայ սխալել սխալակամութիւնն զերծ չէ, բայց օրինաւոր ե, եւ բնավաւան ալ օրինաւորութիւն ե:

Օրինաւորութեան սկզբը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աւանդական սկիզբներէն ե իբրեւ յայն բաւող յայն Աստուծոյ: Արարեալ մը Հայրապետ կամ մը եպիսկոպոս Հայ Եկեղեցւոյ ժողովարար մը նեւաւարութեան կը համաձայնուի առանց ժողովարարին հաստատութիւնն առնելու: Համաձայնելու այն արժանաւորութեանը վրայ, երբ անորան բառը հնչի ժողովարարին մէջէն, հարաստի ըլլայ հնչող բերանը թէ աղքատ, աստիճանաւոր թէ անաստիճան, իշխան թէ հովիւ, հոգ չի, զորութիւնը նոյն ե. իսկից սրբազանքս անը գողցողովով եւս իր քաշիլ, իսկ եթէ համբարակի նեւաւարութեան ընդգէմ վիպարութեան ժողովրդեան, ապօրինաւոր համարութիւն ե նոյն նեւաւարութիւնն Եկեղեցւոյ առնելու:

Այս սկզբան զորութեան ե հաստատութեան եւ օրինաւորութեան վարչապետութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, եւ սկսպէս ժողովարարին ե ի սկզբանէ անտի մեր եկեղեցական վարութիւնն եւ հետեւաբար եկեղեցականեան կախելով աշխարհական քործող ղեկավարութիւնը: Այս մասը միայն այս սկզբանը գործանութիւնը կարգի կանոնի ապա առնելու, որն ու Սահմանագրութեան գործն ե, Սահմանագրութեան որ ազգայէն այս հարաւորութիւնն են: Եւ որ ազգային այս ղեկաւոր նպատակին պիտի նաւայէ:

Հոս կ'ըմբռնենք ամենայն եռանդով զոր խնդիրը կ'արժէ, այն առիթն որ մեզ կը տալիս երկու բառ ըսել ձեռնարկն մաս ըմբռն սկզբունքին եւ օրինաբանութեան խնդիրն զայն, որով կարելի պիտի լընայ քաղաքները զոնն ըստ մեծի մասին թէ ո՛ր է Սահմանադրութեան թերիւն, թէ որ թերիւններն իր մէջ եւ սնն իրմ գուրբ բնութեւն է, եւ վերջապէս թէ ի՞նչու օրինաբանութիւնը արդիւնք չէ տաւ անկէն ջարդ ապշին մէջ եւ սահմանադրական վարչութիւնին անպատու զ ձեռքսն:

Ճաղդուրդը ամէն բանի մէջ օրինաւորութիւն կը պաշտ. օրինաւոր ժողովներն ու խորհուրդներն ունեցանք, օրինաւորապէս ընտրեալ պատրիարք ու ազգային պաշտօնեայիւր ունեցանք, օրինաւորապէս՝ պայքիւր մեծադոյն մասով խնդիրներ լուծեցինք, եւ դարձեալ Հոս ենք ուր եկինք առաւ, եւ Հոս ենք այսօր ազգային գործերն ուր էին նախ քան ըլլաՍահմանադրութիւն:

Ո՞ր սահմանադրական պատրիարքը ազգօգուտ նոր սիրատուիւն էջած է, որ սահմանադրական վարչութիւն նոր բարեկարգութիւն մը Հաստատուէ: Զատ տարի է Սահմանադրութիւն ունինք, ազգային ուսումնարանն մը չ'ուսնինք մայրաքաղաքին մէջ. գոնէ անկէ առաջ աշէկ գէշ մէկ Հաստ էմ ունէինք, ազգային պատրիարքն մը Հիւսիսահայկոյն անուով սահմանադրական օրենքն շատ առաջ ունէինք, եւ փութը տալու է ինէ որ այսօր ազգինն գէշ Հիւսիսի մէջ է, գեռ ազգային Հանգանակութիւն մը չէ հաստատված. շատ տարի է որ երեսփոխանական ժողով ունինք եւ դեռ կ'պատենք դատական երեսփոխանաց կաշտաւոր. Սահմանադրութիւնը դատաւար մէջ դեռ է դործ է գործած, եւ չէնք իշխեք Հարցնել թէ պողոտանք արեւելք ինչ լուծեցան անոր ասանձանայ գործածութիւնն:

Այո՛, չ'ու բացփրկ, յաջիպէն եւն այս շարիքը, բայց ո՞ր արդեանք պէտք է բնառել այս շարիքը պատճառ, զի ուր գանձեք զանի, գործմանն ալ Հոս պիտի տեսնենք:

Արդեւք Սահմանադրութեան մէջ է, ո՛ր, եւ ո՛ր իսկ օրինաւորութեան մէջ, այլ այն սխալն ծուռ ըմբռնման եւ գէշ գործածութեանը մէջ է տխուր, եւ ասոր Հետեւ. անքն է ըստ մեծի մասին սահմանադրական վարչութեան պարտիւնն լինակը: — Անկէ Հռոմէ յեզմանք, գործեալ էլ իրենքն, խօսքը Հոս անհասկի լիցայ է, այլ ընդհանուր սկզբունքին վրայ եւ անոր ծուռ կամ լիսակ ըմբռնած ըլլալուն եւ անոր գէշ կամ աշէկ գործածութեանը վրայ է, վերջապէս սկզբունքն է դատածնին եւ ո՛ր մարդիկը:

Մեծագոյն մասը մարմինն է օրինաւորութեան, իսկ հոգին ձեռնՀաստութեան մէջ է: Մեծագոյն մասի որոշումը միշտ օրինաւոր է, թէեւ սխալ ըլլայ, բայց մեծագոյն մասը կրնայ իր օրինաւորապէս կազմեալ չլըսել երբ ձեռնՀաստութեան պայմանը չեղարանուի, եւ խնդիրը թէպէտ օրինաւորապէս որոշեալ, ասկից չ'ընդարտապէս լուծեալ չլըսուին Համար, իր պատուը չը տար:

Եւս ասոր Համար է որ ժողովները միշտ կ'ունեն կամ սովորութիւն ունին մասնաւոր եւ յատուկ խնդիրներու Հասմար՝ օրոյ լուծումը մասնաւոր Հմութիւնն կը պահանջէ, նախ իրենց մասնաւոր գիւնաններուն շրջիկ կամ յատուկ յանձնարարի մը ձեռքը յառաջդոյն լինէն ու սերտել տալ եւ ապա Հասուն Հանձն գանձ յառանգ ու ժողովներ որոշմանը յանձնել, ասով՝ ամէն անգամ ստեղծութիւն կրնայ ըստանալ խնդիրն այլ եւ այլ մասանց վրայ, եւ ձեռնՀաստից գանձալան գտնողութիւնները տեսնելով ու բազմապիսի՝ բնական տրամաբանութեամբ կը Հասնի վերջապէս ինչն ալ իր վերին որոշումն Հեղինակել. եւ խնդիրն ուղիւ կարեւորութեան կը Հասնի, քանիք անկարելի է, եւ չըկայ երբեք այնպիսի ժողով մը որոյ բոլոր անդամները բոլոր խնդրոց մէջ առանց նախադոյն սերտելու, ձեռնՀաստ մասնութիւն ունեցած ըլլան:

Ահա այս հարկաւոր կանոնը չունենալուն կամ այս օգտակար սովորութեանը միշտ Հետեւած չլըսուին Համար

է դիւստրապէս որ սահմանադրական վարչութիւնը էջ մը խնդիրներն չէ կրցած որոշել կամ ուղիւ չէ լուծած, (թնոյ թէ եւ ասոր Հետ միտեւք որոշան խնդիրներուն Համարն ալ չէ պահանջած գործադիր մարմիններէն), ուստի իր պաշտօնն ալ յամուծիւն դատաւարտեալ է:

Ահա ասոր Համար է որ Բանասիրութեամբ Սահմանադրութեան յօդուանոց մէջ ամէն ուր որ պաշտօնակալութիւն կամ վարչական Հեղինակութիւն տեսան է, Հոն ձեռնՀաստութեան պայմանը միշտ յիշել, ու դա՛ն է . . .

Ո՞րչափ խրատ կը պարունակէ այս գրուածը, եւ որչափ դասեր կ'աւանդէ՝ Սահմանադրութեան հեղինակ եղողն մը սա անկեղծ խոստովանութիւնը, որ դեռ Հաստ երկար է եւ կը խօսի նաեւ ո՛ր միայն ազգային պաշտօնակալներուն ձեռնՀաստութեան, այլ եւ զանոնք ընտրողներուն ձեռնՀաստութեանը վրայ, որուն Համար իբրեւ միակ պայման կը պահանջէ մարտադրած մշտնադիւր, եւ առժամապէս, գոնէ խորհուրդներէն, որպէս զի ամէն ընտրող գէթ իւր քուէն ինքը կարենայ գրել:

Ո՛ր այսր, թէ Ռուսիներն այս Տեղեկագիրը, որ Սահմանադրութեան դասադիրք մըն է պարզապէս, ըլլար միշտ յարգուած, եւ անոր ամէն մէկ սկզբունքը յարածամ յիշուած Ազգ. ընդհանուր ժողովէն. մեր Սահմանադրութիւնն օրինաւորապէս քալած պիտի ըլլար ցայսօր եւ իւր սուրբ պայտասակէն բնաւ չեղած պիտի չլըլար:

Մեր Տեղեկագիրքի՝ զոր Ռուսիներն անձամբ կը կարդայ, Ազգային երեսփոխանական ժողովն իր շնորհակալութեամբը կը պատուէ՝, եւ կ'որոշէ՝ զայն վերաքննեալ Սահմանադրութեան հետ առանձին տեսարանի մը մէջ տպագրել տալ, բոլոր երեսփոխաններուն խորհրդածութեանը նախապէս զանոնք յանձնելու: Եւ արդարեւ Հոսկ յետոյ Ռուսիներն այդ քաշանառութիւնները՝ «Огъѣмъ вѣсѣннѣе Сѣннѣе», անունով, 22 հոկտեմբերիցեալ Տետրի մէ մէջ կը հրատարակուի առանձին, բայց ընդհանուր ժողովը չի կրնար զայն անմիջապէս քննութեան տանել, որովՀետեւ Սիւի եւ Ալեքսանդրի կաթողիկոսութեանց խնդիրը կը սկսէք գրաւել իւր ժամին ամենաբաւական կերպով:

1870 Սեպտեմբեր 1ին Ռուսիներն կ'ընտրուի Ատենադպիր՝ ընդհ. ժողովին, բայց չ'ընդունին այն պաշտօնը, անձնական տկարութիւն առարկներէ: Գր. Օտեան՝ որ Ատենապետն էր ժողովին, չուզելով ընդունել Ռուսիներէն հրաժարականը, կ'ըսէ՝

«Ռուսիներէն Սիւի. Իււլեց, Բացու. 28 1870 աթ. էջ 27:

«Ռուսիներէն Սիւի. Իււլեց, Բացու. 28 1870 աթ. էջ 47:

« Ռուսիեան էֆենտին առաջիկ յայտնած էր որ եթէ Ասեմադպիր ընտրվուլ ըլլայ պիտի Հնաժողովը զանազան պատճառներով ընդհ. ժողովը կը ցառի այս Հնաժողովականին վրայ եւ կը փափաքի որ Ռուսիեան էֆենտին ըզրկուի անոր վրայ: Գիւտին անգամներ իրաւունք ունի ստասկի զգալու այս փափաքը, զի կը Հասկնան ամէրը թէ մըլափ պատիւ եւ օգուտ եւ իրենց Ռուսիեան էֆենտինի ներկայութիւնն իրենց մէջ, իսկ մասնաւորապէս Ասեմադպիրը երկրորդ պիտի Համարի զինքն ինքն այն որ իր աղջ օրերէն ի վեր իր մտակելն ու որոտակելը բարեխաճ եղած է իր առանձնական ու ազգային կեանքէն մէջ, այդօր իր գործակիցն ըլլայ նաեւ Ընդհ. ժողովը Գիւտինն մէջ:»

Օտեանի խօսքերուն Ռուսիեան կը պատասխանէ՝

«Ես ընդհակառակ ժողովին մեծ մասէն եւ Ասեմադպիրն էֆենտինի յայտնած յատուկ զգացումներէն, որը զիս կը պատուեն. բայց ժողովն ինչ ընդհակառակ չգիտի կարենայ ըլլալ. զի այդ պաշտօնը իմ կարողութիւնս վեր է. ասի երիտասարդ ժողովականաց յատկացեալ անջ մէն է որ թափառուելու ու զաւար գրել կը պահանջի, մինչդեռ մեր ինքնինքն ալ պատահեաւ Հինգսն ու մըլան են յատկապէս զայն պիտանութիւններէ, մինչդեռ մեր կարողութիւնքը՝ եթէ ընտրվութիւն կային, ի պարտութիւն պիտեպտեալ են ժամանակին ձեռքը, ուստի կրտսեպագունց կը ցանկաւ թողուլ այդ անցն որը ձեռնհաս են ամենայն կարողութեամբ, եւ ինքն Համար անկարելի ըլլալը դարձեալ կը փոխեն:»

Ռուսիեանի այս յայտարարութիւնը բաւական չըլլար, ընդհանուր ժողով եւ Պատրիարք կը պնդեն եւ Ռուսիեան զինքեն իր վրէպունի վերջապէս Ասեմադպիրութեան պաշտօնը քիչ մը ժամանակի Համար:»

Ռուսիեանի Ասեմադպիրութիւնը կը տեսէ մինչեւ 1871 Ապրիլ 9: Ռուսիեանի Ասեմադպիրութեան միջոցին է որ Ազգային ժողովներու Ասեմադպիրութիւնները կ'ունենան ամենաշուշաւաղորդութիւն եւ կանոնաւոր Հրատարարութիւն, այս Ասեմադպիրութեան միջոցին է որ ընդհանուր ժողովն մէջ անդի կ'ունենան Սիսի եւ Աշթամարի կաթողիկոսական ընտրութեան մասին Երեսփոխաններու ամենատաք վիճաբանութիւնները, որոնց Ռուսիեան ինքն ալ մասնակցելով, այս առթիւ կ'արտասանէ Հիանալի ճառեր, որոնք՝ ազգային Տարբերութիւններուն մէջ շատ իրաւամբ կը ժառանգեն նշանաւոր կերպը:

1870 Սեպտեմբեր 18ին ու 25ին, եւ Հոկտեմբեր 7ին ու 16ին կ'արտասանէ Ռուսիեան իւր այդ ճառերը¹, որոնց մէջ պատմական զօրաւոր ու գեղեցիկ փաստերով, եկեղեցական պնդելով նուիրական վարդապետութիւններով, Սահմանադրական սկզբունքներով ճարտարապէս

կը բացատրէ Սիսի եւ Աշթամարի կաթողիկոսական Աթոռներուն ինչ տեսակ Աթոռներ ըլլալը, զանոնք պարզ առաջնորդութիւններ կամ մասնաւոր Հովուապետութիւններ նկատելով, ՅՅՅ կու տայ անոնց իրաւաստութեան սահմանը եւ ընտրութեան եղանակն ըստ Սահմանադրութեան, Պաշտպանելով կը պաշտպանէ այս կրկին Աթոռներուն անհրաժեշտ պէտքը, անոնց երկարատեւ թափուրութիւնն Ազգին սպաննացող ապագայ վտանգները խիստ պերճախօս ընդունով կը թուէ մի առ մի եւ կը Հրաւիրէ ժողովականները որպէս զի երկար վիճաբանութիւններով ժամապաճառ չըլլան, եւ քուէարկեն սա ձեւը՝ զոր կ'առաջարկէր ինք եւ էր՝ Ընտրութեան քառասուն, վաւերացուի լիւրջութիւն:

Ընդհանուր ժողովն որոտընդոտա ծափահարութիւններով 1870 Հոկտեմբեր 7ի նստին մէջ կ'ընդունի Ռուսիեանի այս առաջարկը², որուն Համեմատ եւ կատարած ալ յայն թուականէն ի վեր կիրկկայի կաթողիկոսական ընտրութիւնները, եւ որուն Համեմատ դարձեալ պիտի կատարուին Սիսի եւ Աշթամարի Աթոռներուն մօտաւորաւ նոր ընտրութիւնները (եթէ Տէրը կամենայ):

1870ի Ազգային ժողովներու Ասեմադպիրութեանց գոհարներ եւ Ռուսիեանի այս ճառը՝ զոր այն ատեն Հրատարակեցին նաեւ Օրդիէ³ եւ Մաթի⁴ թերթերը, ինչ ճարտասանութիւն, ինչ լեզու, թուումն մասանց, որչափ հմուտութիւն անոր մէջ եւ ինչ համոզիչ փաստեր. Սիսի եւ Աշթամարի կաթողիկոսական խնդրոյն առթիւ Ազգ. ուրիշ երեսփոխաններ ալ ըրած են կառուր բանաստեղծութիւններ, ինչպէս՝ Ներսէս Եպ. Վարժապետեան, Երեսփա եւ խորէն Եպիսկոպոսներ, Գր. Օտեան, Կ. Իսթիւճեան, Տիգրան Եռսուֆեան, Ս. Փափազեան, Օ. Խոնասարեան, Ռ. Կիւմիւշիբաբեան, բայց եւ ոչ մէկուն արտասանածը կը Հաւասարի Ռուսիեանին, որ կիրկկայ եւ Աշթամարի ընտրական ամենակնճոռա խնդիրը շատ պարզ կերպով լուծած է այն ատեն, երախտապարտ թողուլով Ազգը:

Երկար կ'ըլլար գրել Հոս գեռ այն վիճաբանութիւնները, զորս Ռուսիեան ունեցած է այս կաթողիկոսական խնդրներուն առթիւ, նկարարելով անոր ազդու եւ իշխողական խառակցութիւնները, որոնցմով յինքն յանկուցած է

¹ «Արք» էջ 47—48:

² «Արք» էջ 105 (նիստ 5 Հոկտեմբերի 1870) աթ էջ 48:

³ «Արք» էջ 105 (նիստ 5 Հոկտեմբերի 1870) աթ էջ 48:

⁴ «Արք» էջ 105 (նիստ 5 Հոկտեմբերի 1870) աթ էջ 48:

¹ «Արք» էջ 81:

² «Արք» էջ 105 (նիստ 5 Հոկտեմբերի 1870):

³ «Օրդիէ», Կ. Պոլսոյ 1870 Սեպտեմբերի Թիւրքի:

⁴ «Մաթի», Թիւրքի աթիւ, Թիւ 1011, 26 Սեպտեմբեր 1870, եւ Թիւ 1018, 8 Հոկտեմբեր 1870:

բոլոր իւր ընդդիմախօսները, եւ ցուցնել այն արդեօքնութիւնը, որով անմահ անուն մը թողանք է իւր Ազգին մէջ, պէտք է կարգաւ այն առանի Ազգ. ժողովոց Ատենագրութիւնները, կենդանի արձան Ռուսիսեանի տաղանդին:

Ռուսիսեանի այս ճառը սակայն Ս. Փափագեանի կողմանէ դիտողութեան կ'արժանանայ, ինչի մը համարուի, ինչպէս աւելի ճշտողութեամբ քննարկելու: Զառայած էր համարուի, որուն Ռուսիսեան սա շատ լաւ պատասխանը կու տայ¹.

Այ. Փափագեան էֆենտիին լրագրութեանը կը ցանկանայ պատասխանել՝ որ ոչինչ ինչիւնեւոր չկայ իր օրինակներէն երկարութիւնէն կը տարնուի:

Չալապից գողով, եւ ալ իւր տղաներին, սա մայրն զիտել կու տամ՝ իրեն՝ թէ ինչպիսիքը չեն ունի, այլ մեր ընթացքն է ունի, ինչպիսիքը չեն ճշտող, այլ մեր մտքերն են ճշտողը, եւ մեր այս երկար ճառերը՝ մեր անկանոն քայլերուն ու մեր ճապարգ ըմբռնմանց անխուսէն հետեւանքն են: Մենք դեռ համարակալ տալս ժողովուրդ՝ պարզ ինչպիսիքը կը ճշտողանք, եւ նպատակին հասնելու օգիշ ճամբն չեն ճշտող խառնարակի կը զեղեքիցը երկար առանձն ընդ փափայ, եւ երբ իրարու առաջարկութեամբ զիւր պարզումն անք բերենք, երբ որ հասնենք աւ լուսնեմ իրարու իրար մտեցած անոնները ուղիղ, գծի մը վրայ, կոնկրետ դարձանալով ինչպիսիքն իրարմէն թէ հոս հասնելու համար ի՞նչու պէտք են հեռուները զեղեքիցանք: Ուստի իրարու մէջ զարմացողներն ու քաղաքագողները, եւ զիտալու ենք կանխա՝ թէ քանի որ մենք մեր ընթացքն ու քայլերն իրարմէն անտարբէր չեմք փոխել, այն երկար ճառերը փորձանքը մեր զիտել պակաս լրջութիւն ըլլայ, իսկ բարեխախտութիւն խռովութիւն, ազատութեան հետ՝ մտիկ ընելու կամ ընելու ազատութիւնն ալ ընդունելով է իւրաքանչիւրի համար անձնականապէս:

Իմաստակութեամբ մտածուած ծիծաղելի կարծիքի մը դէմ ասկէ աւելի խոհանար, ասկէ աւելի իմաստուն պատասխան մը չէր կրնար ըլլալ, պատասխան՝ որ զարարեան պայականդութիւնն ենթարկած է հակառակակախօսը, ինչո՞ք Ռուսիսեան, երկար տընութիւններով, լուրջ խորհրդածութիւններով, առողջ տրամաբանութեամբ, Ազգին համար օգտակար ճառեր գրի առնելի զատ՝ երեսփոխանական ժողովին մէջ երեքն մը վարժապետութիւն ընելու ու քաղաքավարութեան դասեր տալու ստիպուած էր: Այս նպատակաւ իսկ էր որ կարգ մը անտեղի օճակներու եւ անհամ պատուանուններու վերջ տալու համար՝ 1870 Նոյեմբեր 21ին՝ Ազգ. Պատրիարքարանի Պաշտօնական մէկ Ազգարարութեամբ, հրատարակեց նա իւր պատրաստած Հոգեւորական, որոնցմով Եկեղեցական Զննչակարգութեան, այսինքն՝ Կաթողիկոսի, Պատրիարքի, Եպիսկոպոսի, Քահանայի եւ այլն, ինչպէս նաեւ Աշխարհական դասակարգութեան՝

Թագաւորի, Իշխանի, Եպարքոսի, Պէշի, Փաշայի, Իշխանի, մասնաւոր պատուանուններ կը յատկացնէր, զոր օրինակ՝ Ալեհանդեր Կաթողիկոս, Առաջնորդը, Հովնաթապետ, Ալեհանդեր Առաջնորդ, Ալեհանդեր Իշխան, Ալեհանդեր Սարգսյան, Բարձրագոյն՝ Փոքարաբայ, Գերբաշար Եպիսկոպոս, Ալեհանդեր Դատարար, Հոգեւոր Վարդապետ, Հայր Մարգարէ, Մեծագոյն՝ Փաշայ, Պէշ, Իշխանի, Հոյսեւոր՝ Քահանայ, Բարեւոր՝ Սարգսյան, Տէրաւոր՝ Եղբայր, Արժանագոյն՝ Իշխանի, Պարոն, եւ դեռ ուրիշներ՝ որոնք շատ ընդունելութիւն չգտան Ազգին կողմանէ, եւ հաղիւ անոնցմէ մէկ քանին կրցաւ գործածական ըլլալ:

1870 Նոյեմբեր 27ին, Ռուսիսեան Ազգային երեսփոխանական ընդհանուր ժողովի մէկ նստին առժամանակեայ Ատենապետ կը կարգուի. այն օրը՝ երբ Փոխ-Ատենապետը՝ Յ. Հ. Մերեքէ-Գուլի, ժողովին կը կարգաւ Յակոբ Պէշ Պալեանի հրատարակներ Երեսփոխանութեան, Ռուսիսեան յանրաժող տեղէն լլլելով, ընթերցեալ նամակն Ատենապետին ձեռքէն առնելով՝ «մէկը թող նստի Ատենապետութեան ամօրու, եւ պիտի խօսիմ», կ'ըսէ, եւ Պալեանի հրատարակներն առնելու, յուզեալ կերպով կ'արտասանէ հետեւեալը՝ զոր Ազգ. Սահմանադրութեան Պատմութեան մէկ խիտ կարեւոր էջն համարելովս՝ կ'ընդօրինակեմ ամբողջովին:

«Կոստ Կ'առնում էֆենտիներ, զի ինչ անկարելի է թողուլ՝ որ այդ հրատարակն իմաստով նամակը՝ զոր լռեցիք, այդ ստորագրութեամբ հարեանցի մը զայ անցնի այս ժողովին մէջ, հարեանցի մը ընտրելով Ազգային երեսփոխանաց անտարբեր ակնարկը: Այս առթիւ յիս յարուցեալ յիշատակը քաղքը է յոյժ միայնակեան բուռն, ինքու զոր վաճառ չի պիտի կարենամ զուլել փորձեմ:

Այդ հրատարակն ժողովին դեռ լռեցիկութեամբ էս իրեն երեսփոխան ըստ իմ մտնի եւ յանուն Ազգին սրտաբուռի հաղի մը ցանկամ վշտեալ այն ներկայակցի յիշատակին որ սիրելի է եւ որ պիտի մնայ յաւերժ սիրելի ամեն ազգային անհատի:

Պալեան եւ հրատարակն. — Այս երկու բառերը հակմաստ են ըստ իս եւ զիտել կը վաճառ իմ մտքն մէջ, կամ չէ նե՛ ըստարեւ պէտք է: Այս ազնիւ գերզաւաստը՝ ճակատագիր ունի զոգցեան երկնային, յորդաց յորդի ազգային բարեբար պերդաստանաց մէկն ըլլալու, որում երեսփոխանացն ենք մենք ազգովին, Հոս իմ նպատակս այն գիտեցած երեսփոխաններ թելու չէ բնու, պատմութեան է այդ պաշտօնը, այլ անանիւթ թաղանի երեսփոխի մը կայ՝ զանի կուզեմ հաշտել աստ ազգովին, որն որ լուսնի գիտեմ՝ ինչ զատ չկայ:

Ո՛ր որ կրնայ ուրանալ թէ միշտ ցարգ Ազգին վայելած բարեբարներն են մենք, նախաձեռնը, ջշմարտա-

¹ «Առնալուստիս» Ազգ. Ինքնաշար, Բացում 1870 ամին էջ 84—85:

¹ «Առնալուստիս» Ազգ. Ինքնաշար, Բացում 1870 ամին էջ 184:

² «Առնալուստի» էջ 184—186:

